

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-1.25>**Г. К. Тетерятник**

завідувач кафедри кримінального процесу

Одеського державного університету внутрішніх справ,

к.ю.н., доцент

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

У науковій статті розглянуті теоретико-правові питання проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. Визначені фактори, які впливають на визнання слідчих (розшукових) дій невідкладними. Звернено увагу, що ознакою невідкладності можуть характеризуватися будь-які слідчі (розшукові) дії, якщо це обумовлено обставинами та умовами, у яких здійснюється кримінальне провадження. Обґрунтована необхідність внесення змін до КПК України у частині законодавчого визначення поняття «невідкладні слідчі (розшукові) дії», розширення переліку слідчих (розшукових) дій, які дозволено проводити до внесення відомостей до ЄРДР.

Проаналізовано проблему нормативного врегулювання питань проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій як важливого засобу збирання доказів в умовах надзвичайних правових режимів. Зроблено висновок, що їх регламентація у КПК України має відбуватися за принципом *ad hoc*. Запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 214 КПК України. Зокрема, передбачити можливість проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань у випадках, пов'язаних із врятуванням життя, людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, а також якщо існує ризик знищення, втрати, спотворення доказів про кримінальне правопорушення внаслідок обставинки, обумовленої надзвичайною ситуацією, воєнним, надзвичайним станом, проведенням антитерористичної операції або іншим надзвичайним правовим режимом.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, невідкладні слідчі (розшукові) дії, надзвичайні правові режими, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Teteriatnyk H. K. Theoretical and legal issues of conducting urgent investigative (search) actions in conditions of extraordinary legal regimes

Factors influencing the recognition of investigative (search) actions as urgent have been identified. Attention is drawn to the fact that any investigative (search) actions can be characterized as a sign of urgency, if it is due to the circumstances and conditions in which the criminal proceedings are carried out. The necessity of making changes to the CPC of Ukraine in the part of the legislative definition of the term "urgent investigative (search) actions", expansion of the list of investigative (search) actions, which are allowed to be carried out before entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations is substantiated.

The problem of normative regulation of the issues of conducting urgent investigative (search) actions as an important means of gathering evidence in the conditions of emergency legal regimes is analyzed. It is concluded that their regulation in the CPC of Ukraine should be on an ad hoc basis. It is proposed to amend Part 1 of Art. 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. In particular, provide for the possibility of conducting urgent investigative (search) actions before entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations of pre-trial investigations in cases related to saving lives, people and property or directly prosecuting persons suspected of committing a criminal offense, as well as if there is a risk destruction, loss, distortion of evidence of a criminal offense as a result of a situation caused by an emergency situation, martial law, state of emergency, anti-terrorist operation or other emergency legal regime.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, urgent investigative (search) actions, emergency legal regimes, Unified Register of Pre-trial Investigations.

Постановка проблеми та її актуальність. Реалізація завдань, передбачених ст. 2 КПК, багато в чому залежить від своєчасного, успішного та якісного проведення слідчих (розшукових) дій. З огляду на те, що зазначені процесуальні дії є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні, цим цілком пояснюється підвищений інтерес науковців до питань, які пов'язані з їх нормативно-правовою регламентацією та практикою реалізації. Між тим в умовах дії особливих правових режимів традиційні засоби розслідування у багатьох випадках не дозволяють досягти бажаного результату, ведуть до втрати доказів, а іноді ставлять під загрозу життя і здоров'я учасників кримінального провадження. З огляду на що, питання удосконалення проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в частині їх адаптації до потреб проведення досудового розслідування на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення АТО нині залишаються надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми досудового розслідування у надзвичайних правових режимах у кримінальній процесуальній доктрині на сьогодні досліджені лише фрагментарно. Окремих аспектам указаної проблематики присвячені роботи Г. О. Ганової, В. М. Григорьєва, О. В. Капліної, А. Г. Каткової, О. В. Лазукової, М. О. Лисенково, А. В. Матіуса, О. В. Одерія, О. М. Толочко, М. С. Туркота, І. В. Савельєвої, М. С. Цуцкірідзе, О. Ф. Шкітова та ін. Деякі питання проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій досліджені у роботах І. І. Войтовича, О. Л. Дульського, С. К. Карнауха, Є. Д. Лук'янчикова, Л. Є. Сигалова, О. Г. Шило, А. О. Шульги та ін.

Проте, комплексного аналізу проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО/ООС у вітчизняній кримінальній процесуальній науці ще не здійснювалось.

Метою та завданням статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо строків досудового розслідування кримінальних проваджень в умовах надзвичайних правових режимів та формулювання пропозицій із вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для розслідування кримінальних правопорушень у зонах ведення бойових дій та збройних конфліктів учені виділяють необхідність використання методики розслідування «по гарячих слідах», яка залежить від особливостей таких факторів: а) незначністю часу, що минув з моменту їх вчинення; б) збереженням матеріальної обстановки місця вчиненого кримінального правопорушення; в) існування несприятливих об'єктивних та суб'єктивних умов, які заважають зберегти матеріальну обстановку місця події та сліди на ній у незмінному стані [1, с.366]; г) можливість негайної пошуково-розшукової діяльності у конкретному локалізованому районі вчинення кримінального правопорушення; д) наявність засобів швидкого сповіщення та негайної доставки слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) на місце події; е) наявність техніко-криміналістичних засобів роботи зі слідами у режимі «експрес-аналізу»; е) належний професійний рівень слідчих [2, с.353].

Тлумачення норм КПК України дозволяє констатувати, що законодавець відносить до невідкладних слідчих (розшукових) дій: огляд місця події – у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України), огляд та обшук в житлі чи іншому володінні особи – у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 233, ч. 2 ст. 237 КПК України).

У процесуальних та криміналістичних наукових джерелах приділено достатню увагу невідкладним слідчим (розшуковим) діям [3, с. 40-46; 4, с. 16-17]. І. В. Басиста вказує, що невідкладною може бути будь-яка слідча (розшукова) дія, коли найменше зволікання з її проведенням ставить під загрозу виявлення і фіксацію доказів у кримінальному провадженні [5, с. 150]. Є. Д. Лук'янчиков додає, що така дія пов'язана з необхідністю її термінового провадження, що обумовлюється характером слідчої ситуації, яка склалася на конкретний момент розслідування, а зволікання з провадженням таких дій може привести до втрати інформації, яка конче потрібна для розкриття злочину [6, с. 96]. Тобто, невідкладність дії не залежить від етапу розслідування, а обумовлюється об'єктивними обставинами кримінального провадження. А. О. Шульга зміст диспозицій ст. ст. 223, 233, 250 КПК України та поняття невідкладності слідчих (розшукових) дій, які визначені вченими, дають підставу з'ясувати загальні ознаки невідкладності щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій – це ознаки, що вказують на негайну необхідність: запобігти втраті слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного; врятувати життя людей та майна; безпосередньо переслідувати осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; запобігти вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України [7, с. 162]. І. І. Войтович своєю чергою виділяє такі ознаки невідкладних слідчих дій: першочерговість; негайність; оперативність; неповторюваність; регуляторність; цілеспрямованість; незамінність. А також умови їх проведення: 1) для встановлення підстави для порушення кримінальної справи, якщо інші можливості для цього відсутні; 2) з метою недопущення зникнення чи знищення слідів злочину, що містять доказову інформацію, або джерел, що їх забезпечують; 3) якщо зволікання з провадженням будь-якої слідчої дії може спричинити більш тяжкі наслідки; 4) з метою недопущення вчинення нового злочину [8, с. 10]. Радянський учений Л. Є. Сігалов вказує на такі ознаки: 1) невідкладність (*рос. безотлагательность – Г.Т.*) – обумовлена змінюваністю обстановки, можливістю знищення слідів злочину та інших доказів; 2) незамінність – характеризується тим, що той чи інший факт раціональніше та ефективніше встановлювати лише тими слідчими діями, які передбачені для такої ситуації; 3) неповторність – означає, що спроба повторного проведення слідчої дії зазвичай не дає можливості встановити незмінюваність обстановки події, а сліди, речові докази та інші данні видаються незначними [9, с. 5].

На необхідності закріплення у КПК України поняття «невідкладні слідчі (розшукові) дії» звертали увагу вчені: «Саме узагальнення в одній окремій нормі кримінального процесуального законодавства поняття та ознак невідкладності створить для практичних співробітників в галузі кримінального провадження більш зручні умови прийняття рішень стосовно невідкладності проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій» [7, с. 162]. Ми згодні із науковцями, які відстоюють міркування про те, що закріплений має бути не перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій, адже невідкладність визначається не

видом дії, а характером слідчої ситуації: в одному випадку така дія буде вважатися невідкладною, в іншому – може бути відтермінована у часі. Невідкладність – не якість іманентна конкретним діям, а характеристика дії, яка визначається процесуально-тактичною ситуацією, яка склалася на момент провадження [10, с. 22].

Таким чином, ознакою невідкладності можуть характеризуватися будь-які слідчі (розшукові) дії, якщо це обумовлено обставинами та умовами, у яких здійснюється кримінальне провадження. До таких в умовах надзвичайних ситуацій різноманітного характеру можуть відноситися допити, які доцільно проводити одразу на місці події, освідчування, призначення експертиз, пред'явлення для впізнання та ін. [11, с. 333-337; 2, с. 132]. Зазначене доводить необхідність більш пильної уваги законодавця не тільки до невідкладності огляду місця події, а й до інших слідчих (розшукових) дій. Грунтовними вважаємо аргументи Консультативної місії ЄС (далі – КМЄС) щодо внесення змін до КПК України у частині нормативного визначення поняття «невідкладні слідчі (розшукові) дії» та пов'язаних із цим інших питань: «У всіх Кримінальних процесуальних кодексах має бути забезпечений баланс між правовою визначеністю та ефективністю. Чинна редакція статті 214 КПК України є незбалансованою, оскільки в ній надто багато уваги приділяється правовій визначеності та надто мало – ефективності. Кожен правоохоронний орган повинен мати інструменти, які будуть достатньо ефективними для належного розслідування також «гарячих слідів». Співробітник поліції повинен мати можливість виконувати свою основну місію/призначення, а саме – розкривати злочини та запобігати вчиненню нових злочинів. Вважається неприйнятним, якщо співробітник поліції має пасивно чекати на місці злочину офіційного рішення про початок досудового розслідування, тоді як ключ до розкриття цього злочину лежить буквально під носом співробітника поліції; і не лише це, а й те, що докази можуть просто фізично зникнути, і їх більше не можна буде зібрати для проведення досудового розслідування. Громадяни України мають право очікувати, що кожен співробітник поліції не лише виконуватиме свій обов'язок кожного разу, коли прибуває на місце нового злочину, а й також, що він матиме необхідні інструменти для виконання очевидних завдань, які мають бути виконані задалегідь» [12].

Початок кримінального провадження безпосередньо пов'язаний із внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, однак існують ризики того, що в умовах надзвичайних правових режимів, які характеризуються негативними факторами: можливістю виходу обладнання зі строю, перебоями з електроенергією та зв'язком, Інтернетом, відсутність доступу до них, проблеми з транспортом, блокування та захоплення адміністративних будівель тощо можуть призвести до неможливості протягом відносно тривалого часу внести відомості до ЄРДР. У такому випадку органи досудового розслідування залишаються повністю процесуально обеззброєними, не маючи реальних правових можливостей проводити законно слідчі (розшукові) дії. На жаль, у погоні за високими демократичними стандартами забезпечення прав учасників провадження, законодавець, не мислить прогностично, залишаючи вирішення подібних питань *casus improvisus* (лат. – до настання непередбачуваного випадку) (як це сталося під час окупації частини територій України у 2014 році). Водночас, самі стандарти ефективного розслідування відповідно до практики ЄСПЛ визначають: «Ефективність розслідування втілює в собі вимоги щодо **оперативності та розумної швидкості** (виділення наше – *Г.Т.*). Навіть якщо існують перешкоди або труднощі, які перешкоджають прогресу розслідування у конкретній ситуації, оперативне реагування національних органів влади є надзвичайно важливим для підтримання громадської віри в їх відданість принципам верховенства права та їх здатність запобігати проявам сприяння незаконним діям або терпимості до них (див. рішення у справі «Шиліх проти Словенії» (*Silih v. Slovenia* [ВП], заява № 71463/01, п. 195, від 9 квітня 2009 року). Більше того, з перебігом часу перспектива проведення будь-якого ефективного розслідування зменшується» [13].

У посібнику з систем оцінки кримінального правосуддя, розробленому Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) також звертається увага на те, що первісне повідомлення про злочин і дії, що вживаються негайно після отримання такого повідомлення, є надзвичайно важливими. Слідчі часто говорять про «золоту годину» після скоєння злочину, протягом якої докази ще свіжі, криміналістичні зразки не забруднені, свідки, а нерідко і підозрюваний, ще перебувають недалеко від місця скоєння злочину [14, с. 17].

Слід зауважити, що процедури проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій містяться, наприклад у ч. 4 ст. 3 гл. 23 шведського Кодексу судової процедури (*Rättegångsbalken*), ч. 2 ст. 3 гл. 3 Закону Фінляндії «Про досудове розслідування» (*Förundersökningslag 22.7.2011/805*) [12].

Правниками (КМЄС – *Г.Т.*) пропонується внесення таких змін до КПК України:

- визначення у п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК України поняття «невідкладна слідча дія - дія, яка через ризик знищення або втрати доказів не може бути, з точки зору мети кримінального провадження, бути відкладена до моменту початку досудового розслідування. Підстави вважати дію невідкладною слідчою дією зазначаються у протоколі про дію»;

- доповнення ч. 3 ст. 214 КПК України абз. 2 формулюванням наступного змісту: «Огляд місця події у невідкладних випадках та інша невідкладна слідча дія можуть бути проведені до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду».

На наш погляд, подібні пропозиції є цілком логічними, однак потребують певних уточнень. По-перше, використання терміну «слідча дія» є нерелевантним понятійному апарату, який визначається у КПК Укра-

їни, необхідним є використання дефініції «слідча (розшукова) дія». По-друге, КПК України не містить визначення мети кримінального провадження, відтак ми можемо посилатися лише на завдання кримінального провадження (ст. 2) та мету проведення самої слідчої (розшукової) дії. Не зовсім коректним є і формулювання пропозицій до ч. 3 ст. 214 КПК України. По-третє, хоча визначення невідкладних слідчих (розшукових) дій, їх гарантій та процесуального механізму і має забезпечувати ефективність розслідування, це не повинно стати дозвільною лазівкою для зловживання з боку органів досудового розслідування. «Правозастосовник повинен мати право розпочинати досудове розслідування до внесення відомостей до ЄРДР, але перебувати при цьому під загрозою можливої кримінальної відповідальності у разі безпідставного проведення кримінальних процесуальних дій» [15, с. 136]. Процесуалісти логічно обґрунтовують можливість виключення з ч. 3 ст. 214 КПК без жодних негативних наслідків для ефективності кримінальної процесуальної діяльності та забезпечення прав учасників кримінального провадження заборони провадити процесуальні дії до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Акцентують увагу на тому, що якщо до внесення відомостей до ЄРДР можна провадити процесуальні дії, якими обмежуються права учасників провадження, то, тим більше, можна провести допит та інші процесуальні дії, що, навпаки, підвищать ефективність реагування на заяви, повідомлення та іншу інформацію про кримінальні правопорушення. При цьому автори вказують, що такої заборони не існувало у проекті КПК, підготовленому робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (Проект Кримінального процесуального кодексу, підготовлений Робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (Ухв. на 16 пленарному засіданні Комісії – м. Київ, 10 грудня 2008) [15, с. 137].

Розмірковуючи над питанням нормативного врегулювання питань проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій як важливого засобу збирання доказів в умовах надзвичайних правових режимів та можливості залучення понятих, у разі проведення таких дій, вважаємо, що доцільна регламентація ad hoc. Зокрема, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 214 КПК України наступного змісту: абзац перший після слів «(відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» доповнити реченням наступного змісту: «У випадках, пов'язаних із врятуванням життя, людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, а також якщо існує ризик знищення, втрати, спотворення доказів про кримінальне правопорушення внаслідок обстановки, обумовленої надзвичайною ситуацією, воєнним, надзвичайним станом, проведенням антитерористичної операції або іншим надзвичайним правовим режимом, до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть бути проведені інші (невідкладні) слідчі (розшукові) дії (відомості про таке кримінальне правопорушення вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань за першої можливості)».

Ми помірковано не обмежуємося категорією правових режимів, визначених у ст. 615 КПК України – режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. Апостеріорі законодавець, з урахуванням змінюваності суспільно-політичних подій, пов'язаних зі збройним конфліктом у Донецькій та Луганській областях уже змінював правовий режим АТО на заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. Відтак, прогностично необхідно враховувати потенційну можливість подальших змін. Включення до пропонованої норми як випадку надзвичайних ситуацій обумовлено тим, що за обставини, які можуть впливати на невідкладність проведення слідчих (розшукових) дій, детермінуються і надзвичайними ситуаціями.

У пропонованій нормі також міститься вказівка на «ризик знищення, втрати, спотворення доказів про кримінальне правопорушення». Хоча питання щодо релевантності використання дефініцій «докази», «фактичні дані», «сліди кримінального правопорушення» знаходиться у площині дискусійних, ми виходили з того, що відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України метою слідчих (розшукових) дій є саме отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Тобто законодавець послуговується саме терміном «докази», відтак логічним є саме його використання при наданні наших пропозицій.

Висновки. Отже, розмірковуючи над питанням нормативного врегулювання питань проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій як важливого засобу збирання доказів в умовах надзвичайних правових режимів, у тому числі, до внесення відомостей до ЄРДР, вважаємо, що доцільною є регламентація ad hoc. Досвід проведення досудового розслідування в умовах надзвичайних правових режимів вказує на недосконалість нормативної регламентації питань, пов'язаних із проведенням невідкладних слідчих (розшукових) дій. Необхідним є внесення змін до КПК України у частині розширення переліку та підстав проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. Перспективними у контексті дослідження є подальші наукові розвідки щодо гарантій прав і законних інтересів учасників провадження, інституту понятих, суб'єктів, уповноважених на проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Григорян Г. М. Международно-правовые основы расследования военных преступлений. (На материалах Нагорно-Карабахского вооруженного конфликта) : монография. Ереван, 2018. 560 с.
2. Маликов С. В. Расследование преступления в боевой обстановке (правовое обеспечение, организация, методика) : дис. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Воен. ун-т. М., 1998. 210 с.
3. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13 – 18.
4. Білоус О. В. Невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи. *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 40–46.
5. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 328 с.
6. Лук'янчиков Є. Д. Невідкладні слідчі (розшукові) дії у КПК України. *Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності* : матер. наук.-практ. конферен. (м. Миколаїв, 29 травн. 2015 р.). Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2015. С. 95-99.
7. Шульга А.О. Невідкладність слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 160-163.
8. Войтович І. І. Процесуальні і тактичні особливості провадження невідкладних слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 19 с.
9. Сигалов Л. Е. Теория и практика неотложных следственных действий: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1969. 27 с.
10. Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1977. 95 с.
11. Григорьев В.Н. Расследование преступлений в чрезвычайных условиях: (Правовое обеспечение, организация, методика): дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1993. 565 с.
12. Пропозиції КМЕС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>
13. Рішення ЄСПЛ Справа «Риженко проти України» (Заява № 55902/11). URL: https://protocol.ua/ru/rigenko_protiv_ukraini/
14. Работа полиции. Расследование преступлений: пособие по оценке систем уголовного правосудия. ООН. Нью-Йорк, 2010. 44 с.
15. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. : монографія : за заг. ред. О. Г. Шило. Х. : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.